

HAYOT DAVOMIDA TA'LIM OLISH: YANGI
PARADIGMALAR VA KUTILADIGAN NATIJALAR

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Nomozova Roziya

Ishtixon tumani 35-maktab amaliyotchi psixologi

O'SMIRLARDA XULQI OG'ISHGANLIK HOLATLARI
VUJUDGA KELISHINING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'smirlik yoshida xulqi og'ishish holatlarining vujudga kelishi, ularga turtki beruvchi omillar, deviant xulq muomala belgilari, diagnostika qilish masalalari va inson kamolotida oilaviy tarbiyaning o'rniga oid qarashlar tahlil qilinib, tavsiyalar yoritilgan

Kalit so'zlar. deviant xulq, tarbiya, xulqi og'ishganlik, oila, diagnostika, psixik rivojlanish

Аннотация. В статье анализируется развитие поведенческих расстройств в подростковом возрасте, факторы, способствующие им, симптомы девиантного поведения, диагностические вопросы и взгляды на роль и место семейного воспитания в развитии человека, даются рекомендации

Ключевые слова. девиантное поведение, воспитание, отклонения в поведении, семья, диагностика, умственное развитие

Abstract. This article analyzes the development of behavioral disorders in adolescence, the factors that contribute to them, the symptoms of deviant behavior, diagnostic issues and views on the role and place of family upbringing in human development and makes recommendations.

Keywords. deviant behavior, upbringing, behavioral deviation, family, diagnostics, mental development

Ma'lumki, inson ongining yuksak belgilaridan biri uning o'zini anglashidir. Uning o'zini anglashi o'z navbatida shaxsning muhim belgisi hisoblanadi. Inson o'z tevarak-atrofidagi olamni biluvchi va shu olamga ta'sir etuvchi sub'ektdir. Insonning idrok etadigan, tasavvur qiladigan narsalari uning uchun ob'ektdir. Ana shu nuqtai-nazardan olganda, insonning o'zini anglashi sub'ektiv ravishda o'zini «men» deb his qilishida ifodalanadi. Inson ijtimoiy zot bo'lganligidan unga o'zligini anglash qobiliyati xosdir. Faqat ijtimoiy hayotda, o'zga kishilar bilan qiladigan har turli munosabatlarda odamning o'zini anglashi, o'zini «men» deb bilishi vujudga keladi va taraqqiy etadi. Odam o'zini alohida shaxs sifatida kim deb bilishi, o'zining o'tmishi va kelajagini anglashi, o'z xuquq va burchini anglashi va nihoyat o'zining fazilat hamda kamchiliklarini anglashi o'zini anglashiga kiradi.

Insonning shaxs sifatida shakllanishi uning biologik va ijtimoiy omillariga bog'liq ekan. Demak, bolalar xulq-atvorining salbiy tomonga og'ishida ham bevosita o'ziga xos yuqoridagi uch omilning o'rni bor. Bolaning xulq-atvori ko'pincha o'z oldiga quygan maqsadlari, qiziqishlari, ideallari va e'tiqodlari majmuida yaqqol namoyon bo'ladi. Xulq-atvordagi o'zgarishlar bevosita yosh krizis davrlarining kechishi bilan bog'liq yuz berishi tabiiydir. Hech kimga sir emaski bugungi kun bolalari o'zlarining yigirma yil oldingi tengdoshlaridan farq qilishadi. Hozirgi yoshlar tez ta'sirlanuvchan, musaqillikka moyilligi yuqoriligi va shu bilan birga nisbatan befarq, o'z vaqtlarini mazmunli ijtimoiy foydali faoliyatga sarflagilari kelmaydi. Vaholanki inson tabitan o'ziga xos oson va ko'ngilochar mashg'ulotlarga moyil bo'ladi. Inson xulq-atvori tarkibining aksariyati tabiiy instinktlari tazyiqi ostida bo'lishini inobatga olsak ushbu tazyiqlarni to'g'ri muvofiqlashtirish insondan irodaviylikni talab qiladi Bu holatni zamonaviy texnikaning rivojlanganligi ta'siri deb ham izohlash mumkindir. Ko'pchilik hollarda bolalardagi bu o'zgarishlarga ota-ona va jamiyat a'zolarining e'tiborsizligi va befarqligi ularning xulqatvorida salbiy og'ishlarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Ma'lumki, bolalar va o'smirlar o'rtasida xulq og'ishining oldini olish tadbirlari eng avvalo, xulq og'ishini keltirib chiqaradigan shart-sharoit va sabablarni bartaraf qilishni taqoza qiladi. Masalaning dolzarbligidan kelib chiqqan holda bugungi kunda butun dunyo miqyosida, shu jumladan Respublikamizda voyaga etmaganlar o'rtasida xulq og'ishining oldini olish borasida bir qator ilmiy va amaliy jihatdan asoslangan chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Respublikamizda bu yo'nalishda olib borilayotgan amaliy ishlardan biri sifatida Toshkent shahri, viloyatlar va tumanlarda voyaga etmaganlar bilan ishlash komissiyalarining tuzilishi va ularning faoliyatini belgilash to'g'risida Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan hujjatning qabul qilinishi va ushbu hujjatda "voyaga yetmaganlar o'rtasida qonunbuzarliklarga barham berish va ularning oldini olish" ga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlar bolalar va o'smirlar yosh va individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan va har tomonlama ilmiy asoslangan holda ishlab chiqilishi va ularning ta'sirchanlik darajasini oshirishga alohida e'tibor qaratilsin", deb ta'kidlanishini ko'rsatish mumkin.

Deviant xulq-atvor – jamiyatda o'rnatilgan axloq me'yorlariga mos kelmaydigan insoniy faoliyat yoki xatti-harakat, ijtimoiy hodisa bo'lib, yolg'onchilik, dangasalik, o'g'irlik, ichkilikbozlik, giyohvandlik, o'z joniga qasd qilish va boshqa

ko'plab shu kabi holatlar ushbu xulq-atvor xususiyatlari hisoblanadi. Deviant xulq-atvor muammosini sosiologiya fani doirasida dastlab E.Dyurkgeym maxsus o'rgangan bo'lsa-da, jamiyatning eng qadimiy muammolaridan biri sifatida deviant holatlarga munosabatlar qadim davrlardan shakllanib kelgan. Qadimgi xalqlarning diniy-mifologik tasavvurlari, xususan Misr, Hindiston va Xitoy diniy qonun-qoidalaridagi axloqiy me'yorlar bu sohadagi dastlabki qarashlar edi. Qadimgi Yunon va Rim faylasuflari ham o'z asarlarida mazkur muammolarni tahlil qilib berganlar. O'rta asrlarda axloq me'yorlari diniy qarashlar ta'siri ostida rivojlandi va ulardan chekinish diniy nuqtai nazardan baholangan. Evropada xristian dini barcha sohada hukmronlik qilgan bo'lsa, Sharq dunyosida axloqiy-huquqiy me'yorlar va ular haqidagi ta'limotlar islom falsafasi ta'sirida rivojlandi. XVII-XVIII asrlarga kelib, Evropada jamiyat rivojining kuchayishi axloq me'yorlarining xristiancha talablari doirasiga sig'may qoldi. XVIII asr mutafakkirlari ijtimoiy me'yor va undan chekinish muammosini yanada chuqurroq tahlil qildilar. Sh.L.Monteske, J.J.Russo, Ch.Bekkaria, Gelvesiy, D.Didro, P.Golbax, Morelliva, Sh.Furelar o'z ilmiy izlanishlarida ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar uchun umumiy bo'lgan qonuniyatlarni topishga intilganlar. XIX asr oxirlarida tabiiy fanlarda erishilgan ilmiy yutuqlar ijtimoiy fanlar taraqqiyotiga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Xususan, sotsiologiyada ijtimoiy me'yordan og'ish holatlarini tushuntiruvchi dastlabki ta'limot — E.Dyurkgeymning — anomiya g'oyasi yaratildi. Ma'lumki, sotsiologiyaning fan bo'lib shakllanishida ijtimoiy patologiya omiliga e'tibor qaratilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada E.Dyurkgeymning to'rta asari chop etilgan bo'lib, shulardan biri «O'z joniga qasd qilish» (1897) kitobi deviantlik muammosiga bag'ishlangan edi. Amerika sotsiologiyasida muhim o'rin tutuvchi ta'limotlardan biri E.Saterlendning differensial aloqalar ta'limotidir. Bunga ko'ra, har qanday xulq-atvor, shu jumladan, deviant xulq-atvor ham o'rganiladi, ya'ni mavjud jamiyat a'zolari tomonidan mazkur xulq-atvor boshqalarga o'rgatiladi. Deviant xulq-atvor muammolarini tahlil qilishda R.Merton ishlab chiqqan ta'limot sotsiologiyada yetakchi o'rin tutadi. E.Dyurkgeymning anomiya g'oyasini rivojlantirib, Merton deviant xulq-atvorga quyidagicha ta'rif beradi: - Deviant xulq-atvor jamiyatda e'lon qilingan qadriyatlar va rasmiy xulq-atvor standartlari bilan aholi xulq-atvor motivlari hamda mavjud imkoniyatlarining bir-biriga mos kelmay qolishi natijasidir.

Jamiyatda o'rnatilgan ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqish holatlarini o'rganuvchi deviant xulq-atvor sotsiologiyasi muammolari O'zbekistonda istiqloq sharofati bilan o'rganila boshlandi. Deviant xulq-atvorning turli ko'rinishlarini mamlakatimiz olimlari o'z tadqiqot obektlari doirasida o'rganganlar. Respublika faylasuflari X.Shayxova, Q.Nazarov, M.Xolmatova, N.Komilov (shaxs tarbiyasida ma'naviy-axloqiy tarbiya ta'siri masalalari), sotsiolog M.B.Bekmurodov (ijtimoiy me'yorlarga jamoatchilik fikrining ta'siri jarayonlari), huquqshunolar A.Qulahmetov, Y.Karaketov, M.Usmonaliyev (jinoyatchilikning umumiy jihatlari va o'smirlar jinoyatchiligi masalalari), psixolog olimlar G.B.Shoumarov, N.A. Sog'inov, S.A.Axunjanova, Z.R.Qodirova, E.Sh.Usmonov, B.M.Umarov (o'z joniga qasd qilish va jinoyatchilik muammolarining ruhiy-psixologik asoslari), pedagog-olimler O.Musurmonova, D.J.Sharipovalarning (oilada barkamol shaxsni tarbiyalash

hamda giyohvandlik, ichkilikbozlik, chekish kabi illatlarning oldini olish muammolari) olib borgan ilmiy ishlarini shunday ishlar jumlasiga kiritish mumkin.

Voyaga yetmaganlarda xulq og‘ishi va tarbiya buzilishining oldini olishda ijtimoiy-psixologik, individual-psixologik, sotsiologik, hududiy va kriminologik xususiyatlarini hisobga olish talab etiladi. Shuningdek, voyaga etmaganlar o‘rtasida yuzaga kelayotgan xulq-og‘ishi va tarbiya buzilishining oldini olish ishlari umumiy va maxsus-individual tarzda olib borilishi bilan xarakterlanadi.

O‘zaro samimiy munosabat, shaxsiy namuna, oila va muassasadagi kishilarning ishga ijobiy munosabatigina yoshlarda shunday bo‘lishga havas tug‘diradi. Eng muhimi shundaki, tarbiyalanuvchilarga ishonish kerak. Yoshlarni be‘mani hordiq chiqarish va ko‘cha-ko‘yda maqsadsiz yurishlariga yo‘l qo‘ymaslik lozim.

Ta’lim muassasasida pedagoglar, psixologlar bilan hamkorlikda o‘quvchilarda eng yaxshi insoniy fazilatlarni rivojlantirishda quyidagilarga e’tibor berishimiz lozim: a) bolalarni o‘z xulq-atvorini o‘zi baholashga o‘rgatish; b) o‘quvchilarning ijobiy xatti-harakat qilishlarini muntazam nazoratga olish va ularga ishonish; v) oilada, muassasada bolalarning oldiga qo‘yilgan vazifalarni bajarishda erishgan yutuqlarini rag‘batlantirish; g) o‘quvchilarga individual yondashuv har biriga aniq maxsus pedagogik ta’sir o‘tkazish; d) darsdan tashqari faoliyatlarda bolalarga mustaqil faoliyat (o‘qish, o‘yin, mehnat, xobbi va qiziqishlari)ni tanlash uchun imkoniyat berish; e) har bir bola uchun ularni aqlan hamda axloqan rivojlanishiga yo‘naltirilgan tarbiyaviy ishlarni tashkil etish; j)ota-onalar bilan ishlash jarayonida xududiy “Oila markaz”lari, mahalla fuqarolar yig‘ini va shifokorlar bilan hamkorlik qilish. Umuman psixik rivojlanishi sustlashgan yoki xulqida ma’lum bir anomalialari bo‘lgan bolalarni vaqtida psixologik-pedagogik tekshirishlar o‘tkazib ularga to‘g‘ri tashxis qo‘yilib, korreksion ishlar o‘z vaqtida boshlansa, boladagi nuqsonlarni tuzatish va ularni kompensatsiya qilish orqali bolaga yordam ko‘rsatish mumkin bo‘ladi.

Adabiyotlar

1. Raximov X. Oila – mustahkam jamiyatning mustahkam negizi. – Toshkent: «Ma’naviyat”2006., 25-46-b
2. Романова Е.С. Психологическая диагностика. СПб.: Речь, 2005. 42 стр
3. Rasulov A. I. Psixodiagnostika.-Toshkent, “Mumtoz so‘z” – 2010., - 169 b
4. Asadov Yu. "O‘smirlar deviant xatti-xarakatining psixologik xususiyatlari" - Toshkent.2011., 22-26 b
5. Yadgarova N.F. "Psixopatologik sindromlar to‘plami" - Toshkent.2014. 35 b
6. Hakimova L. M. "Deviant xulq-atvor psixologiyasi"- Toshkent.2014. 15 b
7. Байярд Р.Т., Байярд Д. «Ваш беспокойный подросток». М.: “Просвещение”, 1991.33 стр
8. Захаров А.И. «Как предупредить отклонения в поведении ребёнка». : 1986. 12 стр